
Osobliwa nie-śmierć
neoliberalizmu

POLITYKA W KULTURZE

Redaktorzy serii: Andrzej Szahaj i Janusz Grygieńć

Colin Crouch

**Osobliwa nie-śmierć
neoliberalizmu**

Przekład i opracowanie wydawnicze
Łukasz Dominiak

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

The Strange Non-death of Neo-liberalism

© Copyright by Colin Crouch, 2011

All rights reserved

First published by Polity Press

Projekt okładki

Marcin Jaranowski

Opracowanie wydawnicze

Magdalena Bizior-Dombrowska

Redaktorzy naukowi

Andrzej Szahaj i Janusz Grygieńć

ISBN 978-83-231-3306-3

Printed in Poland

© Copyright for the Polish edition by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu

Mikołaja Kopernika

Toruń 2015

WYDAWNICTWO NAUKOWE

UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

REDAKCJA: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. 56 611 42 95, fax 56 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń

tel./fax 56 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze

Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

Oprawa: Drukarnia Abedik Sp. z o.o.

ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

Spis treści

Błędy neoliberalizmu (Andrzej Szahaj) ♦	7
Podziękowania ♦	19
Przedmowa ♦	21
O książce ♦	25
Rozdział 1	
Kariera wczesnego neoliberalizmu ♦	27
Rozdział 2	
Rynek i jego ograniczenia ♦	53
Rozdział 3	
Korporacyjne przejście rynku ♦	79
Rozdział 4	
Prywatne firmy i publiczne biznesy ♦	103
Rozdział 5	
Sprywatyzowany keynesizm: dług zamiast dyscypliny ♦	131
Rozdział 6	
Korporacje: od politycznych powiązań do społecznej odpowiedzialności biznesu ♦	159
Rozdział 7	
Wartości i społeczeństwo obywatelskie ♦	181
Rozdział 8	
Co zostało z prawicy? ♦	201
Bibliografia ♦	221
Literatura polecana ♦	225
Indeks ♦	227

Przedmowa

Kryzys gospodarczy z przełomu 2008 i 2009 roku wydawał się symptodem poważnego osłabienia idei ekonomicznych, które rządziły światem zachodnim oraz innymi częściami naszego globu od lat 70. Idee te są, ogólnie rzecz biorąc, określane mianem „neoliberalizmu”. Choć istnieje wiele nurtów i odmian neoliberalizmu, to łączy je wspólna podstawa: wolny rynek, na którym jednostki maksymalizują swoje zyski, zapewniający najlepsze środki dla zaspokojenia ludzkich aspiracji. To właśnie tak rozumiany rynek powinien być preferowany względem państwa i polityki, które w najlepszym wypadku są nieefektywne, w najgorszym zaś zagrażają wolności.

Krach finansowy rzucił wyzwanie tym ideom, ponieważ wiązał się z niewydolnością czołowych w skali świata banków, które zajmowały się maksymalizowaniem swoich zysków i działały na najczystszy z rynków. W jaki sposób banki, robiąc to, co robiły, mogły nie powiększyć dobrobytu na świecie? Jak to możliwe, że współczesne rynki finansowe, będąc prawdopodobnie najbardziej wyrafinowaną formą wolnego rynku w historii ludzkości, popadły w kłopoty na tak masową skalę? Co więcej, stało się to w tym samym czasie, gdy najbardziej zaawansowane teorie ekonomiczne dowodziły, że nieregulowane rynki finansowe działają jak samokorygujący się mechanizm. Skoro mówiono nam – i robiły to także instytucje państwowe – że rządy i państwa są dużo mniej efektywne niż firmy działające na wolnym rynku i że im mniejszy udział państwa w gospodarce, tym lepiej, to dlaczego banki zwróciły się właśnie do rządów z prośbą o udzielenie pomocy finansowej na niewyobrażalną skalę, przekonane, że to państwo ma wyciągnąć je z kłopotów? Dlaczego w końcu rządy przyjęły argumenty banków? Czy jest prawdą, że wielkie banki są „zbyt duże, aby upaść” i że państwa oraz podatnicy muszą spieszyć im z pomocą, gdy te tylko znajdują się w kłopotach? Jeśli jednak tak jest w isto-

cie, to czy nie przyznajemy tym samym, że istnieją poważne ograniczenia możliwości rynku i czy nie oznacza to także, że neoliberalizm w samym sercu swej doktryny nie spełnił pokładanych w nim nadziei?

W 1936 roku George Dangerfield wydał książkę zatytułowaną *Osobliwa śmierć liberalnej Anglii* (*Strange Death of Liberal England*), w której próbował wyjaśnić nagły upadek w początkach dwudziestego wieku partii politycznej oraz idei, które zdominowały Anglię w końcu dziewiętnastego stulecia. Dzisiaj analogicznym zadaniem nie jest jednak wyjaśnienie tego, dlaczego neoliberalizm umiera w konsekwencji kryzysu, ale coś wprost przeciwnego: jak to się dzieje, że neoliberalizm wyłania się z krachu finansowego politycznie silniejszy niż kiedykolwiek przedtem? Mimo że kryzys finansowy dotyczył sektora bankowego oraz działań podejmowanych przez banki, w wielu krajach jego rozwiązania zaczęto upatrywać w ostatecznej likwidacji państwa opiekuńczego i redukcji wydatków publicznych. Obecnie problem ten nie ogranicza się tylko do jednego państwa, ponieważ neoliberalizm jest fenomenem o zasięgu międzynarodowym, a nawet globalnym. Zatem zjawiskiem, które musimy teraz zrozumieć i wytłumaczyć, jest osobliwa nie-śmierć neoliberalizmu.

W samym centrum tej zagadki leży rozbieżność między faktycznie istniejącym neoliberalizmem a jego sterylną ideologicznie wersją. Ten pierwszy w niczym nie przypomina bowiem deklarowanego poświęcenia wolnemu rynkowi, jest on raczej oddany dominacji wielkich korporacji w życiu publicznym. Popularna konfrontacja wolnego rynku z państwem, która w wielu krajach wydaje się głównym obszarem konfliktu politycznego, ukrywa istnienie tej trzeciej siły, która z kolei jest bardziej potężna niż każda ze stron owej pozornej konfrontacji i która wpływając na obie z nich, modyfikuje sposób ich działania. Polityka początku dwudziestego pierwszego wieku kontynuując trend rozpoczęty w poprzednim stuleciu, dodatkowo jeszcze wzmocniony przez kryzys, zamiast konfrontacją, stała się więc serią wygodnych porozumień między rynkiem, państwem i wielkimi korporacjami. Głównym celem tej książki jest wskazanie, dlaczego debata polityczna, którą wciąż organizuje się wokół konfliktu między państwem a rynkiem, pomija problemy tworzone przez to niezwykle ważne zjawisko, jakim jest działalność wielkich korporacji.

Władza polityczna korporacji jest najbardziej widoczna w aktywności lobbingowej, którą obserwujemy przede wszystkim w Kongresie Stanów Zjednoczonych, ale także w innych legislaturach oraz rządach. Dodatkowo władza ta ujawnia się w możliwości narzucania społeczeństwu przez firmy międzynarodowe „reżimu biznesowego” przez decydowanie, w jakich obszarach świata będą lokowane inwestycje. Zjawiska te są jednak znacząco wzmacniane przez dodatkowe czynniki. Pierwszym z nich jest coraz bardziej wyraźna tendencja rządów do zatrudniania firm prywatnych jako podwykonawców zadań przynależnych tym pierwszym; to z kolei powoduje, że firmy te uzyskują wpływ na kształtowanie polityki publicznej. Drugim czynnikiem jest wzrost społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, czyli tendencja firm do przyjmowania na siebie zadań, które wykraczają poza realizację ich interesów biznesowych, co oznacza tworzenie polityki publicznej. Trzecim zaś jest kwestia zasygnalizowana na początku: mechanizm, za pomocą którego kryzys finansowy 2008–2009 roku posłużył nie do podważenia roli wielkich korporacji, zwłaszcza finansowych, lecz do wzmocnienia ich władzy.

Niektóre z tych problemów omówiłem w książce *Postdemokracja* (*Post-Democracy*, 2004), w której władzę globalnych korporacji ukazuję jako jeden z wielu elementów odpowiedzialnych za porażkę naszej demokracji. Postępujący rozwój wskazanych powyżej czynników sprawił jednak, że konieczne stało się ponowne rozważenie zagadnienia, co dzieje się z demokracją i polityką, gdy znacząca liczba korporacji nie tylko wywiera potężną presję na proces polityczny, ale i staje się jego wewnętrznym uczestnikiem. Żadna koncepcja ekonomiczna ani żadna teoria polityczna nie popiera i nie stara się uzasadnić takiej roli wielkich korporacji, a jednak jest ona głównym doświadczeniem i rzeczywistością naszego życia publicznego.

Jednym ze skutków tego stanu rzeczy jest to, że obok demokracji, także rynek staje się ofiarą tego zjawiska. Ponieważ w zasadniczej jej części debata polityczna nie zna rozróżnienia między rynkiem a firmami, to konstatacja tego skutku może początkowo wydawać się zaskakująca. Jednak to właśnie z braku owego rozróżnienia bierze początek część naszych problemów, a zapoznanie tej dystynkcji powoduje, że konflikt między państwem a rynkiem, do którego przy-

wiązuje się tak dużą wagę, okazuje się przebrzmiały. Należałoby raczej mówić o trójstronnej konfrontacji między państwem, rynkiem a korporacjami – choć ja wolę termin „wygodne porozumienie”. Jest tak po części dlatego, że władza korporacyjna uznała łączenie tych trzech elementów, to znaczy państwa, rynku i jej samej, za swoje zadanie, po części zaś dlatego, że jedyną alternatywą dla jakiegoś rodzaju porozumienia byłoby pogrążone w niedoli społeczeństwo, w którym co najmniej jeden z owych trzech elementów byłby na tyle upośledzony, że nie byłby w stanie funkcjonować. Nie trzeba podejmować wielkiego wysiłku intelektualnego, aby zrozumieć, jak trudno żyłoby się w takim społeczeństwie.

Nie jest więc celem tej książki wykazanie, że powinniśmy w jakiś sposób pozbyć się wielkich korporacji z naszego społeczeństwa. Dziwaczne porozumienie jeffersonowskich liberałów z marksistami, które chciałoby osiągnąć taki skutek, jest już tylko utopią z przeszłości. Przeciwnie, książka ta zwraca się w kierunku czwartej siły, ku nieustannie rozbrzmiewającym, choć cichym, głosom społeczeństwa obywatelskiego, które niestrudzenie krytykują, zadreczają i ujawniają występki oraz nadużycia tego wygodnego trójkąta. To z kolei w żaden sposób nie stanowi obietnicy ustanowienia innego ładu społecznego niż kapitalizm zdominowany przez korporacje. Zakładając jednak, że nasze społeczeństwa pozostaną otwarte i czujne, propozycja ta może uczynić życie znacznie lepszym, niż zrobiłyby to rządy i korporacje, gdyby pozostawić je samym sobie.

Nieudolnie parafrazując Andrew Marvella*:

Tak, choć naszej korporacji nie umiemy
Zatrzymać, jednak biec jej rozkażemy.

---

* Andrew Marvell (1621–1678) zakończył swój wiersz *Do nieskorej Bodganki* (w zupełnie innym kontekście) słowami: „Tak, choć naszego słońca nie umiemy / Zatrzymać, jednak biec mu rozkażemy” (przeł. Stanisław Barańczak).

O książce

Większość prac z zakresu poruszanej tu problematyki jest napisana z punktu widzenia kogoś, kto pokazuje, w jaki sposób można by zmienić świat, czy to przez działania samych autorów, gdyby dana im była taka szansa, czy to przez działania przywódców politycznych, do których autorzy ci mają nadzieję dotrzeć. Prawda jest jednak taka, że bardzo niewielu ludzi ma możliwość zmiany świata, a wśród tych, którzy znajdują się w takiej sytuacji, jest wielu takich, którzy zmieniliby go na gorsze. Istnieje jednak o wiele szersza publiczność, ludzie, którzy zmagają się ze światem takim, jakim on jest, najlepiej jak potrafią. To dla nich została napisana ta książka. *Postdemokracja* powstała na podstawie pamfletu *Zmagania z postdemokracją (Coping with Post-Democracy)* napisanego dla Towarzystwa Fabiańskiego. Tytuł został uproszczony na potrzeby wydania książkowego, ale intencja pozostała ta sama: w jaki sposób radzić sobie ze światem, który w zasadniczej części jest poza kontrolą zwykłych ludzi. Prezentowana książka jest kontynuacją *Postdemokracji*. W części zajmuje się ona tymi samymi tematami co *Postdemokracja* i również jest adresowana do tych, którzy muszą sobie radzić ze światem.

Podobnie jak wcześniejsza książka, praca ta jest przeznaczona dla zwykłego czytelnika i nie stanowi studium naukowego. Nie jest więc obciążona bagażem odniesień i przypisów niezbędnych w pracy o charakterze akademickim. Zawiera ona jedynie kilka ogólnych nawiązań i propozycji dalszej lektury dla wybranych rozdziałów.

Niektóre rozdziały stanowią próbę adaptacji mojej własnej pracy naukowej do wymogów powszechnej dostępności, w szczególności są to:

Rozdziały 2 i 4 oparte na rozdziale mojego autorstwa pt. *Marketization*, w: M. Flinders et al. (eds), *The Oxford Handbook of British*

Politics, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 879–895. Materiał ten został wykorzystany za zgodą Oxford University Press.

Rozdział 3 korzystający z rozdziału mojego autorstwa pt. *The Global Firm: The Problem of the Giant Firm in Democratic Capitalism*, w: D. Coen (ed.), *The Oxford Handbook of Business and Government*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 148–172. Materiał ten został wykorzystany za zgodą Oxford University Press.

Rozdział 5 czerpiący z mojego artykułu *Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2009, Vol. 11, Issue 3, s. 382–399.

Rozdział 6 opierający się w pewnym stopniu na moim artykule *Modelling the Firm in its Market and Organizational Environment: Methodologies for Studying Corporate Social Responsibility*, „Organization Studies” 2007, Vol. 27, Issue 10, s. 1533–1551.

Rozdział 7 bazujący w części na rozdziale mojego autorstwa pt. *Privates, Publics and Values*, w: J. Benington, M. Moore (eds.), *Public Value: Theory and Practice*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Bibliografia

- Amato G. 1997. *Antitrust and the Bounds of Power*. Oxford: Hart.
- Bork R. H. 1993. *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. 2nd ed. New York: Free Press (Originally 1978).
- Buchanan J. M., Tullock G. 1962. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Campbell J. 2007. *Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways? An Institutional Theory of Corporate Social Responsibility*. „Academy of Management Review”, 32, 3: 946–967.
- Coase R. 1937. *The Nature of the Firm*. „Economica”, 4: 386–405.
- Coase R. 1960. *The Problem of Social Cost*. „Journal of Law and Economics”, 3: 1–44.
- Crane A., Matten D., Moon J. 2008. *Corporations and Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cucinotta A., Pardolesi R., Van Den Bergh R. (eds.). 2002. *Post-Chicago Developments in Antitrust Law*. Cheltenham: Elgar.
- Dahl R. A. 1982. *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy Versus Control*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Friedman M. 1970. *The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits*. „New York Times Magazine”, 13 September.
- Friedman M., Friedman R. D. 1980. *Free to Choose*. New York: Harcourt.
- Froud J., Johal S., Papazian V., Williams K. 2004. *The Temptation of Houston: A Case Study of Financialisation*. „Critical Perspectives on Accounting”, 15, 6–7: 885–909.
- Galbraith J. K. 1952. *American Capitalism: The Concept of Counter-Vailing Power*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Green D., Shapiro I. 1996. *Pathologies of Rational Choice Theory*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Havel V. 1985. *The Power of the Powerless*. London: Hutchinson.
- Hertz N. 2001. *Better to Shop than Vote?*. „Business Ethics: A European Review”, 10: 190–3.

- Hirschman A. 1977. *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- IMF 2010. *A Fistful of Dollars: Lobbying and the Financial Crisis*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Jensen M. 2001. *Value Maximization, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function*. „Journal of Applied Corporate Finance”, 14, 3: 8–21.
- Johnson S. 2009. *The Quiet Coup*. „Atlantic Home”, May.
- Kay J. 2007. *The Failure of Market Failure*. „Prospect”, 26 July.
- Kocka J. 2004. *Civil society in Historical Perspective*. „European Review”, 12, 1: 65–79.
- Le Grand J. 2006. *Motivation, Agency and Public Policy: Of Knights and Knaves, Pawns and Queens*. Revised paperback ed. Oxford: Oxford University Press.
- Lindblom C. E. 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
- Marquand D. 2004. *The Decline of the Public: The Hollowing Out of Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Néron P.-Y. 2010. *Business and the Polis: What Does it Mean to See Corporations as Political Actors?*. „Journal of Business Ethics”, 94, 3: 333–52.
- OECD 1994. *The Jobs Study*. Paris: OECD.
- Olson M. 1982. *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale University Press.
- Posner R. A. 2001. *Antitrust Law*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Rasche A., Kell G. 2010. *The UN Global Compact: Achievements, Trends and Challenges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reich R. 2008. *Supercapitalism*. New York: Vintage Books.
- Roy W. G. 1997. *Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America*. Princeton, NY: Princeton University Press.
- Ruggie J. G. 2007. *Business and Human Rights: The Evolving International Agenda*. „American Journal of International Law”, 101, 4: 819–40.
- Ruggie J. G. 2009. *Business and Human Rights: Towards Operationalizing the “Protect, Respect and Remedy” Framework*. United Nations Human Rights Council, Eleventh Session, New York, 22 April.
- Sabel C., Fung A., Karkainen B. 1999. *Beyond Backyard Environmentalism*. „Boston Review”, 24, 5.
- Schmalensee R. 2002. *Lessons from the Microsoft Case*. Florence: European University Institute.
- Spini D. 2006. *La società postnazionale*. Rome: Meltemi.

- UK Treasury 2004. *Microeconomic Reform in Britain: Delivering Opportunities for All*. London: HMSO.
- Vogel D. 2008. *Private Global Business Regulation*. „Annual Review of Political Science”, 11: 261–82.
- Williamson O. E. 1975. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: A Study in the Economics of Internal Organization*. New York: Free Press.
- Williamson O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.
- Williamson O. E., Masten S. E. 1995. *Transaction Cost Economics*. Aldershot: Edward Elgar.
- Wolf M. 2008. *Fixing Global Finance*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.